

Amsterdam door Gijs & Floor

**12 wandelingen langs 100 verhalen
uit het Amsterdam Museum**

Uitgeverij Brandt

Inhoud

Voorwoord	4
Introductie	8

Route 1: De Oude Stad	10	Route 7: 3× Noord	124
Route 2: De Noorderlingen	32	Route 8: De Watergraafsmeer	140
Route 3: Pridewalk	54	Route 9: De Oostelijke Eilanden	160
Route 4: Juffrouw Ko's Slotterplas	72	Route 10: De Houthavens	174
Route 5: Over de Amstel	90	Route 11: Plan Zuid	190
Route 6: Bijlmermeer	108	Route 12: Da Costabuurt	208

Objectlijst	222
Colofon	224

Voorwoord

De stad laat zich op eindeloos veel manieren bekijken. Vanaf een toren, op een plattegrond, geïnspireerd door foto's en verhalen van anderen, of bijvoorbeeld via prenten en schilderijen. Ooit schreef ik voor een audiotour een tekstje bij een van mijn favoriete schilderijen, *Gezicht op Amsterdam in vogelvlucht*, in 1538 geschilderd door Cornelis Anthonisz. Het werd een wandeling door het schilderij die je nu, bijna vijf eeuwen later, nog precies zo kunt lopen. Een historische sensatie in het oudste en misschien wel drukste stukje van Amsterdam.

Steeds weer realiseer ik me wat je allemaal kunt zien als je wandelt door de stad. Iedere straat, brug, gevel en gracht heeft een verhaal. Vaak helpt het als iemand je opmerkzaam maakt op de verhalen, of kijkaanwijzingen geeft. Gijs en Floor doen dat. Deze verhalenvertellers kennen de stad en haar geschiedenissen door en door, en verzamelen bijna dagelijks nieuwe verhalen door de archieven in te gaan en met bewoners in gesprek te gaan. In dit boek zijn zij onze gidsen. Met hun teksten in de hand ontvouwt Amsterdam zich als een levende geschiedenis die steeds weer nieuwe invalshoeken openbaart.

Al een eeuw verzamelt, bewaart en vertelt het Amsterdam Museum de verhalen van de stad en haar inwoners. Dat begon ooit met een verzameling die vooral gericht was op de geschiedenis van de stad, maar groeide uit tot een veelzijdige collectie waarin kunst, gebruiksvoorwerpen, foto's, kaarten, mode, affiches, maquettes, persoonlijke bezittingen en hedendaagse aankopen samen een rijk en gelaagd beeld vormen van Amsterdam. Niet alleen de grote gebeurtenissen krijgen daarin een plaats, maar juist ook de alledaagse levens van mensen die de stad hebben gemaakt tot wat zij vandaag is.

Als voorbereiding voor dit boek doken we in die grote verzameling van ruim 100.000 voorwerpen en kozen Gijs en Floor samen met onze conservatoren 100 voorwerpen die de kern vormden van de nieuwe stadswandelingen. Voor een museum dat dit jaar zijn 100ste verjaardag

viert is dit boek een prachtige uiting van de verbondenheid tussen onze collectie en de stad. Een collectie die eigendom is van alle Amsterdammers en gaat over de stad en haar inwoners, over vroeger en nu.

Ogen van bewoners

De objecten uit het Amsterdam Museum zijn verspreid terug te vinden in de twaalf wandelingen in dit boek. Ze vormen geen eindpunt, maar juist een beginpunt. Zij nodigen uit om verder te kijken, verbanden te leggen en de stad met nieuwe ogen te ontdekken. De kracht van deze wandelingen schuilt in de combinatie van kijken, bewegen en vertellen. Het zijn geen historische lessen in chronologische volgorde, maar ontmoetingen met de stad zoals zij zich vandaag laat ervaren. Soms voert een wandeling langs bekende plekken, soms juist door verborgen straatjes waar onverwachte verhalen liggen verscholen. Al met al leiden de museumvoorwerpen ons vele kilometers door de hele stad. Zij verbinden verleden met heden en laten zien hoe geschiedenis nog altijd aanwezig is in het dagelijks leven.

Het Amsterdam Museum gelooft dat geschiedenis van iedereen is. Niet één verhaal bepaalt de identiteit van Amsterdam; het is juist de veelheid aan stemmen, perspectieven en ervaringen die de stad haar karakter geeft. Daarom blijft de collectie groeien en veranderen. Nieuwe verhalen worden toegevoegd, andere perspectieven krijgen een plaats en actuele gebeurtenissen worden onderdeel van het collectieve geheugen van morgen. Ook dit boek sluit daarbij aan. De wandelingen laten zien dat geschiedenis geen afgesloten hoofdstuk is, maar iets waaraan iedere Amsterdammer en iedere bezoeker blijft bijdragen. Lopend door de stad worden eigen ervaringen nieuwe verhalen. Misschien zijn het plekken met jeugdherinneringen of ontdekkingen door onbekende buurten of komt er een nieuwe kijk bij op delen van de stad die je al goed dacht te kennen. Dat maakt wandelen zo bijzonder. Het vertraagt. Het nodigt uit om stil te staan, omhoog te kijken, een detail op te merken of een onverwachte verbinding te leggen. In een tijd waarin steden steeds sneller lijken te bewegen, biedt wandelen de ruimte om aandachtig te kijken en de geschiedenis opnieuw te ervaren.

Dit boek is daarom veel meer dan een gids. Het is een uitnodiging om Amsterdam anders te beleven. Om niet alleen langs de hoogtepunten te lopen, maar ook de verborgen lagen van de stad te ontdekken. Om stil

te staan bij de mensen die hier leefden, werkten, droomden, protesteerden, bouwden en liefhadden. En om te ervaren hoe voorwerpen uit de museumcollectie ons helpen de stad beter te begrijpen.

Ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het Amsterdam Museum vormt deze uitgave een prachtig verlengstuk van onze collectie en onze missie. Zij brengt het museum letterlijk de stad in en brengt tegelijkertijd de stad terug naar het museum. De geselecteerde objecten nodigen uit tot verder kijken, verder lezen en vooral: verder wandelen.

Dank aan Floor van Spaendonck en Gijs Stork voor hun nieuwsgierigheid, hun liefde voor Amsterdam en hun vermogen om verhalen op een toegankelijke en verrassende manier met elkaar te verbinden. Dank aan Imara Limon en het conservatorenteam voor de vindingrijke verbindingen tussen collectie en stad. Dit boek, in de sprankelende vormgeving van Isabelle Vaverka, laat zien dat geschiedenis niet achter glas hoeft te blijven, maar leeft op straat, in gesprekken, in herinneringen en in de dagelijkse wandeling door de stad.

Heel veel leesplezier en vooral wandelplezier gewenst. Moge dit boek een inspiratie zijn om niet alleen de stappenteller uit de dagen, maar vooral ook om Amsterdam met andere ogen te bekijken en steeds opnieuw te ontdekken hoeveel verhalen deze stad nog te vertellen heeft.

Judikje Kiers

Algemeen directeur
Amsterdam Museum

x1

Gezicht op Amsterdam in vogelvlucht, 1538,
Cornelis Anthonisz

Introductie

Welkom bij alweer het vijfde boek in de serie *Amsterdam door Gijs & Floor!* Met onverminderd enthousiasme presenteren wij in dit boek – en tijdens het wandelen – 100 objecten uit de collectie van het Amsterdam Museum.

Als eeuwige fans van Amsterdam zijn wij vaste bezoekers van alles wat het Amsterdam Museum over onze geliefde stad tentoonstelt. Het museum verzamelt stukken uit de stad en presenteert de stad, haar geschiedenis en cultuur aan het publiek. Met dit boek draaien we het proces op een speelse manier om. Wij nemen 100 van de duizenden prachtige stukken uit de museumcollectie in gedachten mee naar buiten, en brengen ze terug naar de plekken waar ze vandaan komen.

Aan de hand van deze stukken vertellen we hun verhalen. We kijken naar wat er ooit was of toen speelde, en ontdekken hoe de straten, de architectuur en de stad zich sinds dat moment hebben ontwikkeld.

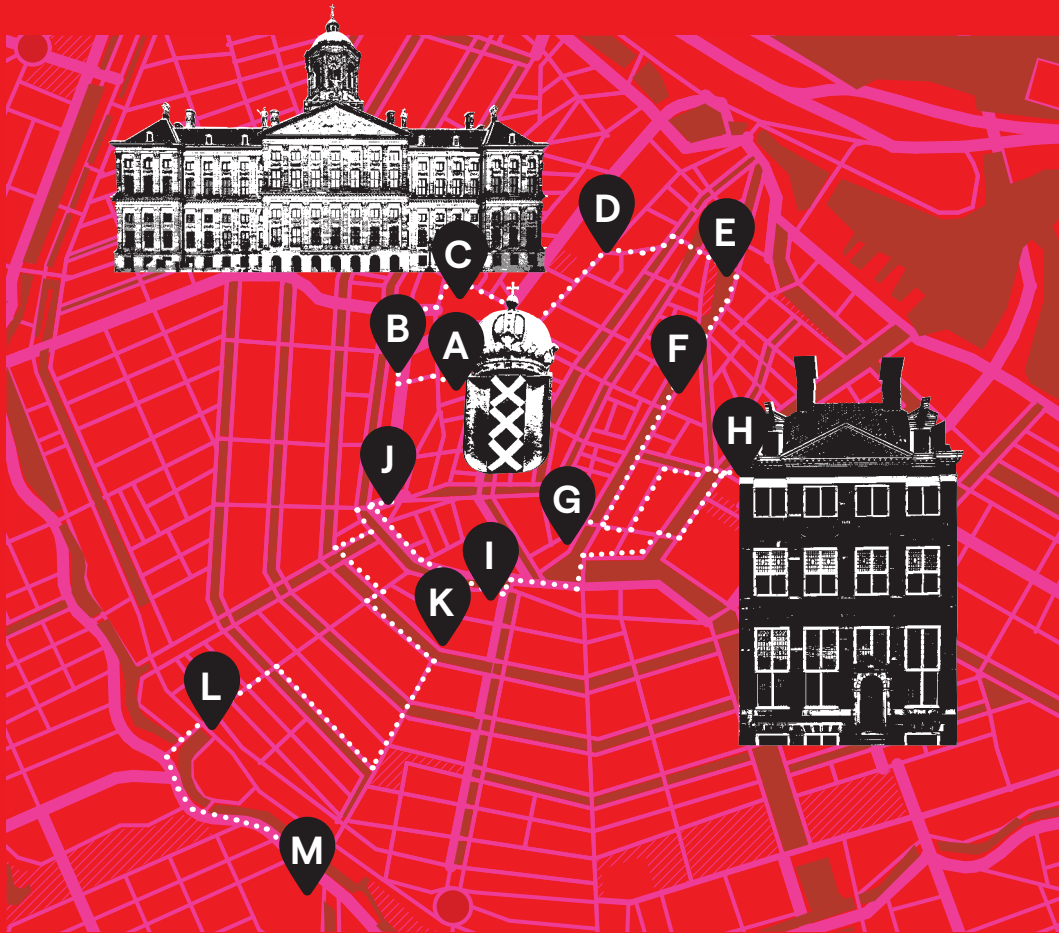
Onze grote dank gaat uit naar het fantastische team van het Amsterdam Museum. Dank voor de bijzonder fijne samenwerking en jullie warme vertrouwen in de tienduizenden stappen die wij voor het museum door de stad zijn gaan zetten.

Wij hopen dat jij als lezer met ons mee op pad gaat en volop zult meegenieten van weer zoveel moois en onverwachts in onze heerlijke stad.

Geniet!

Floor van Spaendonck en Gijs Stork

Route 1: De Oude Stad

Amsterdam Museum →
Nieuwmarkt → Koningsplein
→ Rijksmuseum

Lengte: 6 km

Favoriet Object:

De Nachtwacht, 1642 door
Rembrandt van Rijn

A Amsterdam Museum
B Vrankrijk
C Dam
D Warmoesstraat 111
E Nieuwmarkt
F Trippenhuys
G De Doelen
H Rembrandthuis
I Singel 548

J Koningsplein
K Herengracht 495
L Leidseplein
M Rijksmuseum

Reclame voor gekken en dwazen

Deze stadswandeling toont de profilering van Amsterdam en haar Amsterdammers. De zeventiende-eeuwse elite etaleerde status, rijkdom en identiteit met namen, portretten en familiewapens. Tegelijkertijd botste die pronkzucht met de nuchterheid en calvinistische bescheidenheid die de stad kenmerkten. Wie al te opzichtig zijn eigendomsmerk achterliet of met een diamantstift zijn naam in glas kraste, kreeg dan ook de gevleugelde waarschuwing: 'Gekken en dwazen schrijven hun namen op deuren en glazen.' Van *De Nachtwacht* en machtige regenten tot krakers, tuchthuizen en markante stadsfiguren van nu: deze wandeling brengt museumstukken terug naar hun oorspronkelijke plek, waar ze ooit het huis en zijn bewoners betekenis gaven. Als extra zoektocht zijn enkele gevelstenen uit de Sint Luciensteeg teruggezet op de plekken waar ze ooit een huis, beroep of bewoner herkenbaar maakten. En we volgen als rode draad door dit hoofdstuk het grootste showstuk van de stad: Rembrandts *Nachtwacht*. Van het atelier, de oorspronkelijke hangplek tot het museum waar hij nu te zien is.

Amsterdam Museum

Zichtbaarheid, profilering en macht

We beginnen in de Sint Luciensteeg, bij de ingang van het honderdjarige Amsterdam Museum en het voormalige Burgerweeshuis. Aan de muur hangen gevelstenen die ooit onderdeel waren van Amsterdamse huizen. Ze maakten een huis herkenbaar, in een tijd waarin huisnummers nog niet bestonden. Je woonde bijvoorbeeld *In de Pauw* of *De Wildeman*. Zo vertelde een gevelsteen wie je was, wat je deed of hoe je huis heette. Met de groei van Amsterdam veranderde ook deze beeldtaal. Afkomst werd een vorm van profilering. Huisnamen en ambachtssymbolen

maakten steeds vaker plaats voor familie-wapens. Die verschenen boven deuren, op zilverwerk, in interieurs en op schilderijen van schutters en regenten. Zo konden Amsterdammers niet alleen zichzelf, maar ook hun afkomst en status zichtbaar maken. Niet het individu, maar een hele familie werd hiermee zichtbaar gemaakt in de stad. Tijdens deze wandeling volgen we die ontwikkeling door de stad. Van gevelsteen en familie-wapen naar schuttersstuk en museumstuk. En centraal daarin staat *De Nachtwacht* van Rembrandt (x2): een schilderij dat bijna vierhonderd jaar geleden voor een specifieke plek in Amsterdam werd gemaakt, maar sindsdien een lange reis heeft afgelegd. De stad is daarmee al eeuwenlang een podium waarop Amsterdammers laten zien wie ze zijn, wat ze doen en welke plek ze innemen.

x2

Schutters van Wijk II onder kapitein Frans Banninck Cocq en luitenant Willem van Ruytenburch, 'De Nachtwacht', 1642, Rembrandt

B

Vrankrijk

Het tegengeluid met anarchistische reclames

We lopen de 20e eeuw in van de kraakwereld. Deze wereld manifesteert zich in het centrum rondom het oude NRC Handelsblad Gebouw aan de Nieuwezijds Voorburgwal en Spuistraat. Op Spuistraat nummer 216 is nog steeds Vrankrijk gevestigd, het epicentrum van de krakersbeweging en de punk- en graffiticultuur in de jaren '70 en '80. Nu geïsoleerd maar op de gevel en in de programmering nog steeds luidruchtig. Autonomen en Anarchisten communiceren hun standpunten en ideeën met veel vlaggen, graffiti en spandoeken met briljante eenvoudige leuzen. Van een pionier in de Nederlandse punk- en graffiti-scene als Dr. Rat (1960 – 1981) is er in

de Spuistraat tegenover Vrankrijk ook nog steeds werk te zien, net als in de collectie van het Amsterdam Museum, de kunstwerkjes en het spijkerkasje van Dr. Rat (X3) zijn bewaard door een schenking van zijn moeder.

Spijkerjasje van Dr. Rat, 1975 – 1981,
Dr. Rat (Ivar Vics)

B

De kraakcultuur was niet alleen een manier van wonen, maar ook een leefstijl die zich uitdrukte in muziek, gedichten en kleding; zo verbeeldde lokale winkels actuele thema's op shirts, met ontwerpen van onder anderen ontwerper Peter Pontiac.

De artistieke avant-garde leefden ook in allerlei kraakpanden en dat kwam terug in galeries en clubs. Nacht-tycoon Peter Giele, mede-oprichter van de legendarische club RoXY, initieerde hier samen met vrienden en kunstenaars Aorta aan de Nieuwezijds Voorburgwal en het Cultureel Genootschap de Donkere Kamer (CGDDK) aan de Spuistraat. Bijzonder ook dat hier vroeger de drukkerij zat van De Groene Amsterdammer en in de Tweede Wereldoorlog de drukkerij van het verzet (X4).

Wachthuisje met vaantje, portret Beatrix,
lans en uniformjas en sjaal, 1980, Peter Giele

Dam

De Zichtbaarheid van de Macht

Door naar de Dam. Ook hier draait alles om zichtbaarheid. Waar nu banieren, winkels en reclames om onze aandacht vragen, was de Dam vanaf de zeventiende eeuw hét podium waarop Amsterdam zijn rijkdom, bestuur en macht liet zien. Het Stadhuis (X5), voltooid in 1655 naar ontwerp van Jacob van Campen, speelde daarin de hoofdrol. Met zijn enorme schaal, marmeren interieurs, beelden van Artus Quellinus en schilderijen presenteerde Amsterdam zich als een van de machtigste steden van Europa. Het gebouw was dus niet alleen een bestuurscentrum, maar vooral een sterk staaltje citymarketing avant la lettre. Ook bestuur en rechtspraak waren hier

zichtbaar. Op het plein vonden terechtstellingen plaats en binnen herinnerden familiewapens aan de regentenfamilies die de stad bestuurden. Alles droeg bij aan hetzelfde beeld: dit was een stad met macht en aanzien (X6). In 1808 veranderde het Stadhuis in een paleis voor Lodewijk Napoleon. Daarmee kreeg de Dam een nieuw machtsbeeld: dat

Model van het nieuwe stadhuis op de Dam, 1648, Jacob van Campen (1595–1657)

van de monarchie. En dan is er natuurlijk *De Nachtwacht*. Het schilderij werd in 1642 gemaakt voor de Kloveniersdoelen en verhuisde in 1718 naar het Stadhuis. Daar hing het tussen andere kunstwerken die de macht en status van Amsterdam zichtbaar maakten. De Dam laat zo zien hoe macht door de eeuwen heen een podium zoekt. Van familiewapen en schavot tot paleis en Nachtwacht en vandaag de dag via reclame, evenementen en protesten.

Warmoesstraat 111

Harde werkers en vrijdenkers Damrak

We lopen over de voormalige kades, nu de stoepen, van het Damrak en door de Warmoesstraat om de gevels van sommige stenen uit de Sint Luciensteeg te traceren. Aan het Damrak legden vroeger de beurtschippers uit Delft en Oudewater aan en deze verbinding met de steden kwam onder meer tot uiting in zogenaamde stedenstenen: op panden aan het Damrak en de Singel hingen de gevelstenen met de namen *Oudewater* en *Delft*. Warmoesstraat 111 had de gevelsteen *De Ghecroonde Wittebroodeter*, het reliëf van een luxe bakker die fijn witbrood bakte voor de elite die de Warmoesstraat in de 16e eeuw bewoonde. Dit was het geboortehuis van de broers Clemens, Frans en Dirck Coornhert,

die hun protestantse sporen nalieten en zich ontwikkelden als denkers en drukkers. In deze hoedanigheid zetten zij zich ook in voor het verwijderen van de katholieke reclame; schilderingen en glas-in-loodramen met religieuze voorstellingen. Tijdens de beeldenstorm in 1566 werd er korte metten gemaakt met overdaad waarmee er plaats werd gemaakt voor protestantse soberheid: een soort *less is more*. En voor de liefhebbers zelfs een vroege voorbode van het minimalisme. Op Warmoesstraat 111 is er in het huidige interieur geen spoor van minimalisme te vinden; waar eerst het bekende restaurant Anna was gevestigd, zit nu Italiaans restaurant Lola.

x6

Bloedband, 1595
textielmaterialen, fluweel, zilver

Nieuwmarkt

Familiewapens en gevelstenen

We starten op de Nieuwmarkt en maken van daaruit een korte wandeling langs plekken waar gevelstenen ooit iets vertelden over het beroep, de status en de geschiedenis van hun bewoners. Vanaf de Nieuwmarkt lopen we eerst naar de Oude Kerk. In de kerk herinneren de Burgemeestersramen aan een tijd waarin religieuze beelden en voorstellingen na de Beeldenstorm plaatsmaakten voor de familiewapens van de Amsterdamse bestuurders. Daarna keren we terug naar de Nieuwmarkt en bekijken we de Waag. Het gebouw was eerst een stadspoort en later een gildehuis voor onder meer de chirurgijnen. Hier schilderde Rembrandt zijn beroemde *De anatomische les van Dr. Nicolaes Tulp*. Ook in deze ruimte waren familiewapens volop aanwezig: opnieuw een manier om het belang, de status en de herkomst van de opdrachtgevers en betrokken gilden zichtbaar te maken. Boven de deuren van de verschillende poorten kun je nog steeds de verschillende gildetekens zien. Vanaf de Nieuwmarkt steken we door naar de Zandstraat, in de voormalige Jodenbuurt. Hier herinneren gevelstenen aan de beroepen die ooit achter de gevels werden uitgeoefend. Een mooi voorbeeld was de gevelsteen met een reusachtige tand, het herkenningsteken van een zeventiende-eeuwse barbier en tandmeester.

Vanuit de Nieuwmarkt kunnen we vervolgens ook verder richting het oosten lopen. Aan de Oude Waal, met uitzicht op de Montelbaanstoren, verwees de gevelsteen *Inde Ovde Schans* naar het oude stadsbeeld en de verdedigingswerken van Amsterdam. En nog een afslag verder naar de Kattenburgergracht op de Oostelijke Eilanden, het gebied van scheepstimmerlieden en de

Admiraliteit hing ooit de gevelsteen *Kerf Byl*; deze verwijst naar de wereld van de scheepsbouw en het ambacht.

Trippenhuis

Uit Oorlog komt Vrede

We lopen naar de Kloveniersburgwal om op nummer 29 het Trippenhuis te bekijken. Het imposante pand werd in de zeventiende eeuw gebouwd voor de gebroeders Trip, rijke Amsterdamse kooplieden die hun fortuin verdienden in onder meer de wapenhandel. Die herkomst is in het gebouw overal zichtbaar. De schoorstenen hebben de vorm van dikke kanonslopen, in het gevelornament zijn kanonskogels verwerkt en bovenaan prijkt hun familiewapen met de veelzeggende lijfspreuk *Ex Bello Pax* – 'uit oorlog komt vrede'. Het Trippenhuis heeft daarna een lange geschiedenis als plek van kunst en

De Doelen

Schutterstukken Galore

We vervolgen onze weg over de Kloveniersburgwal en ter hoogte van café De Doelen zien we recht voor ons de plek waar ooit de Kloveniersdoelen stonden, het hoofdkwartier van de Amsterdamse schutterij. De schutterscompagnieën lieten zich graag vereeuwigen in grote groepsportretten, die vervolgens een prominente plek kregen in de zalen van het gebouw. En precies hier komen we bij *De Nachtwacht*. In 1642 voltooide Rembrandt zijn beroemde schuttersstuk in opdracht van de compagnie van kapitein Frans Banninck Cocq en luitenant Willem van Ruytenburch. Na voltooiing kreeg het schilderij zijn eerste bestemming in de *Groote Sael* van de Kloveniersdoelen, de grote feest- en ontvangstzaal van het complex. Daar hing *De Nachtwacht* tussen andere indrukwekkende schuttersstukken van Amsterdamse meesters, waaronder het werk van Govert Flinck (x7). De schilderijen vormden samen een soort visueel eerbetoon aan de schutterij en aan zichzelf, de mannen die een belangrijke rol speelden in het openbare leven van de stad.

wetenschap. In de negentiende eeuw was het gebouw het eerste Rijksmuseum. Voordat het huidige Rijksmuseum aan de Stadhouderskade in 1885 zijn deuren opende, waren hier onder meer de schilderijen van het Rijksmuseum te zien, waaronder *De Nachtwacht*. Tegenwoordig is het Trippenhuys opnieuw een belangrijke plek voor wetenschap en cultuur: het is de zetel van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) en de Akademie van Kunsten.

x7

Schutters van Wijk 1 onder kapitein Joan Huydecoper en luitenant Frans van Waveren, 1648–1650, Govert Flinck

Singel 548

Machtig als een Romein

Vanaf de Jodenbreestraat lopen we richting het Koningsplein. Ter hoogte van de huidige Bloemenmarkt aan het Singel, nummer 548, passeren we de plek van het voormalige huis van Joan Huydecoper (1599–1661). Een van de machtigste regenten in het zeventiende-eeuwse Amsterdam. De familie Huydecoper bewoonde hier een van de mooiste grachtenpanden in de stad met een indrukwekkend dubbelbreed grachtenhuis van natuursteen, ontworpen door Philips Vingboons, gebouwd tussen 1639 en 1642. In 1943 werd het door een neerstortend Engels vliegtuig verwoest. De gevel werd later zorgvuldig gedemonteerd en opgeslagen waardoor er steeds plannen voor reconstructie opduiken maar nooit tot uitvoering komen. In de collectie van het museum is het borstbeeld van Huydecoper bewaard gebleven (X8). Het werd gemaakt door beeldhouwer Quellinus – bekend van de vele beelden in het Paleis op de Dam, en de dichter Vondel schreef er een lofzang bij. Niet gek voor Huydecoper die als mecenas verschillende schilders en dichters ondersteunde.

Joan Huydecoper (1599–1661), koopman-diplomaat, burgemeester en raad van Amsterdam, 1654, Artus (I) Quellinus

X8

Rembrandthuis

Het Atelier-Rembrandthuis

Met een kleine bocht terug lopen we naar de Jodenbreestraat om te zien waar *De Nachtwacht* werd geschilderd: Rembrandts atelier op de Jodenbreestraat van 1639–1642. Rembrandt schilderde het enorme doek waarschijnlijk op de binnenplaats van zijn eigen huis, het huidige museum Het Rembrandthuis. Vanwege de omvang van het doek (dat oorspronkelijk nog groter was dan nu) heeft hij mogelijk een speciale houten loods gebouwd om in te werken.

Koningsplein

Verdedigen, straffen en aanvallen

We lopen door naar het Koningsplein, waar de manschappen van de schutterij waren gevestigd. Hier bevonden zich de historische Handboog- en Voetboogdoelen, plekken waar schutters oefenden met pijl en boog

en later met het geweer. In de zeventiende eeuw verloren de doelen hun oorspronkelijke militaire functie en werden de gebouwen vooral gebruikt als ontmoetingsplek voor vergaderingen, ontvangsten en feesten. De muren waren versierd met indrukwekkende schuttersportretten, onder andere van Bartholomeus van der Helst (X9).

X9

De overlieden van de Handboogdoelen, 1653, Bartholomeus van der Helst

X10

Poortbekroning van de binnenpoort van het Rasphuis, 1590–1610, onbekend

We wandelen richting de Heiligeweg, waar tegenover de Voetboogstraat, bij de zij-ingang van de Kalverpassage, het monumentale Rasphuispoortje staat. Deze hardstenen poort uit 1603 vormde ooit de toegang tot het streng beveiligde Rasphuis, een tuchthuis voor landlopers en kleine criminelen. Hier moesten mannen vanaf 1596 dagelijks hard fernambuc-hout raspen om waardevol verfpoeder te maken, een loodzware straf die in een reliëf boven de ingang werd verbeeld. Architect Hendrick de Keyser ontwierp de poort in maniëristische stijl (X10). Toen het Rasphuis in de negentiende eeuw verdween, bleef dit Rijksmonument behouden, als tastbare herinnering aan de strafcultuur van Amsterdam.

Wandel terug naar het Koningsplein, waar een geschiedenis van verzet bijna letterlijk voortleeft op de plek van de oude schuttersdoelen. Eeuwen later stonden hier juist Amsterdammers tegenover de gevestigde orde. Tijdens de kroningsdag van koningin Beatrix in 1980 vonden op en rond het Koningsplein heftige krakersrellen plaats. De leus 'Geen woning, Geen kroning' vatte het protest tegen woningnood en de monarchie krachtig samen (X11). Tegenwoordig schreeuwen met name reclames op de gevels om aandacht en lijkt de strijd te gaan om bezoekers en klanten.

X11

T-shirt met opdruk 'Minima betalen Maxima', 1992–2007

Herengracht 495

De Zonnekoning en de Pruikentijd in Amsterdam

We lopen vanaf het Koningsplein naar de Gouden Bocht, het rijkste deel van de Herengracht. Op nummer 495 woonde in de achttiende eeuw Egbert de Vrij Temminck, maar liefst acht keer burgemeester van Amsterdam. Zijn gepoederde pruik staat symbool voor de macht van de Amsterdamse regenten tijdens de zogenoemde Pruikentijd. Een pruik was in die tijd veel meer dan mode: ze straalde rijkdom, status en internationale allure uit. De populariteit ervan kreeg een onverwachte impuls door haaruitval en huidproblemen, onder andere als gevolg van de syfilisepidemie onder de Europese elite. Toen ook de Franse koning Lodewijk XIV zijn haar verloor, ging hij grote, weelderige pruiken dragen. Zijn hofhouding nam deze mode over en al snel werd de pruik hét statussymbool van koningen, regenten en aristocraten (X12).

X12

Pruik van paardenhaar voor Egbert de Vrij Temminck, burgemeester van Amsterdam, 1780–1799

Leidseplein

Je lijf is je reclame in het theater en op het plein

We lopen naar het Leidseplein, het Amsterdamse mekka van zien en gezien worden. Hier is je lichaam niet alleen iets wat je hebt, maar ook iets waarmee je jezelf presenteert. Op de pleinen en straten verschijnen de Amsterdamse 'paradijsvogels': kleurrijke, eigenzinnige figuren die van hun verschijning een statement maken. De beroemde Stringskater, Henri Pronker (X13), die jarenlang in een felgekleurde string over het plein rolde, groeide uit tot een bijna iconisch symbool van de Amsterdamse vrijheidsdrang.

Maar ook het theater draait om zichtbaarheid. Acteurs en actrices presenteren zichzelf op het podium, terwijl grote banieren en affiches

voorbijgangers verleiden om naar binnen te komen. Het Leidseplein is daarmee één groot podium: hier wordt niet alleen theater gemaakt, maar wordt ook het eigen lichaam, imago en talent ingezet als reclame. Van de straatartiest tot de acteur, van de paradijsvogel tot de voetballer: iedereen lijkt hier te zeggen 'kijk naar mij'. Zelfs Ajax werd hier traditioneel op het zogenaamde Ajax-terras van de schouwburg gehuldigd. Een spektakel waar duizenden Ajacieden van dromen om weer mee te maken.

X13

String van de 'string skater' Henri Pronker, 1990–2010, maker onbekend

Rijksmuseum

De Nachtwacht Finale

We eindigen bij het Rijksmuseum, waar *De Nachtwacht* zijn vaste plek vond. Vanaf 1885 tot 1939 hing Rembrandts meesterwerk in het speciaal ontworpen gebouw van architect Pierre Cuypers, als theateraal uitgelicht middelpunt van de Nachtwachtzaal. Het beroemdste kunstwerk van het museum is echter, wonderlijk genoeg, eigendom van een ander museum: het Amsterdam Museum.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de rust van het schilderij wreed verstoord. Om het

uit handen van de nazi's te houden en te beschermen tegen bombardementen, begon *De Nachtwacht* aan een indrukwekkende reis door Nederland. Heel spectaculair werd het doek door de speciaal ontworpen gleuf in het gewelfde dak van de onderdoorgang uit het museum verwijderd (zie foto rechtsboven). In 1939 werd het doek naar Kasteel Radboud in Medemblik gebracht en vervolgens naar een kunstbunker bij Castricum. Toen ook de kust door de aanleg van de *Atlantikwall* te gevaarlijk werd, verhuisde het in 1941 naar Heemskerk. Uiteindelijk werd het enorme doek in 1942 van het spieraam gehaald, met de verfkant naar buiten om een houten cilinder gerold en naar de grotten van de

Sint-Pietersberg bij Maastricht gebracht. Daar bleef het ruim drie jaar veilig verborgen, tot het in juni 1945 per binnenschip triomfantelijk terugkeerde naar Amsterdam. Een maand later hing het weer op zijn vertrouwde plek in het Rijksmuseum.

Op een tijdelijke verhuizing naar de Philipsvleugel tijdens de grote renovatie na, van 2003 tot 2013, hangt *De Nachtwacht* hier sindsdien onafgebroken. In die periode bracht de Britse regisseur Peter Greenaway *De Nachtwacht* op spectaculaire wijze tot leven. Rond 2006 maakte hij een film en lichtinstallatie waarin hij stelde dat het schilderij verwijst naar een moordcomplot binnen de

Amsterdamse schutterij. Zijn theorie wordt door kunsthistorici niet serieus genomen, maar zijn werk zorgde er wel voor dat het publiek opnieuw goed naar de details van *De Nachtwacht* ging kijken.

En zo hangt *De Nachtwacht* hier nog altijd als meesterwerk in de schatkamer van het Rijksmuseum.

Route 2: De Noorderlingen

NDSM → Asterdorp →
Van der Pekbuurt → Banne
Noord → Tuindorp Oostzaan

Lengte: 13,7 km

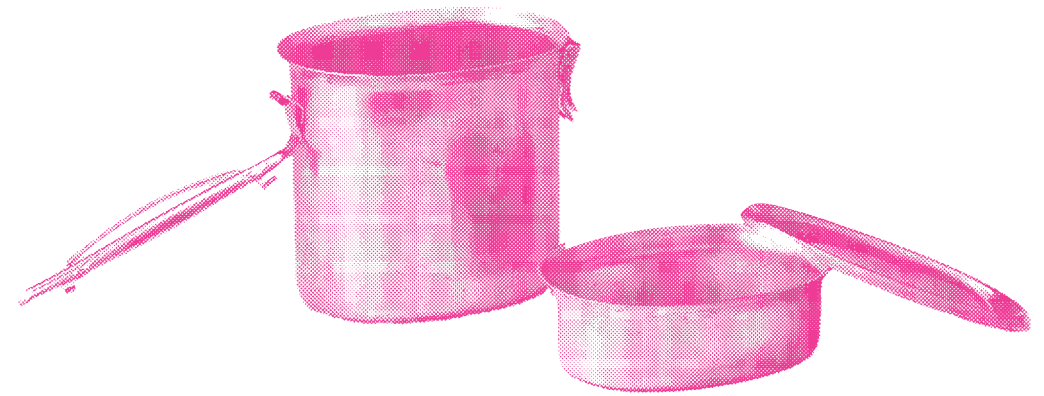
Favoriet Object:

*Depictions of Amsterdam
1940 – 1945, Gert Jan Kocken*

A Centraal Station
B NDSM-Plein
C Pont Distelweg
D Atelier Volten
E Tolhuistuin
F Van der Pekstraat
G Sint Ritakerk
H A.S.C. De Volewijckers
I Bezaanjachtplein

J Zonnehuis
K Atatürk
L Naald van Goedkoop

Van galgenveld tot stedelijk icoon

Aan de overkant van het IJ ligt wat we nu Amsterdam-Noord noemen. Dat was niet altijd zo. Eeuwenlang bestond de noordzijde uit polders, dijkjes en kleine dorpen en lag het letterlijk buiten de stad. Vanaf de oude stad keek men uit op De Volewijck, het galgenveld van Amsterdam, waar geëxecuteerden als waarschuwing voor iedereen die de stad naderde werden tentoongesteld. Dat veranderde ingrijpend aan het begin van de twintigste eeuw. De aanleg van havens, scheepswerven en fabrieken maakte Noord tot een belangrijk industrieel gebied. Bedrijven als de NDSM en Fokker trokken duizenden arbeiders aan. Voor hen werden nieuwe woonbuurten en tuindorpen gebouwd, zoals de Van der Pekbuurt en Tuindorp Oostzaan. Industrie en woningbouw groeiden hier letterlijk samen en vormden de basis voor de eigen identiteit van de Noorderlingen. Toen de zware industrie vanaf de jaren zeventig grotendeels verdween, kwamen de loodsen en terreinen leeg te staan. Kunstenaars, culturele initiatieven en broedplaatsen ontdekten de ruimte, waarna Noord de afgelopen decennia in hoog tempo veranderde in een gewilde stadswijk.

Deze opeenstapeling van veranderingen vormt ook de achtergrond van het kunstwerk *Depictions of Amsterdam 1940-1945* van Gert Jan Kocken. Het kunstwerk, de nieuwe gelaagde kaart, was van 6 oktober 2023 tot eind december 2025 te zien in het Amsterdam Museum. Zijn gelaagde kaart laat zien hoe de stad tijdens de Tweede Wereldoorlog was opgebouwd en waar de strategische doelen lagen. Juist in Noord is die relatie tussen kaart en geschiedenis opvallend: de industriële concentratie die het gebied in de twintigste eeuw zo sterk veranderde, maakte het tijdens de oorlog ook tot een belangrijk doelwit van geallieerde bombardementen. Kockens kaart wordt daarmee onze gids. Ze laat zien hoe industrie, oorlog, woningbouw en stadsontwikkeling over elkaar heen liggen – en hoe die geschiedenis nog altijd zichtbaar is in het Noord waar we vandaag doorheen wandelen.

Centraal Station

De kaart als gids

Onze gids is het kunstwerk *Depictions of Amsterdam 1940-1945* van Gert Jan Kocken. Door meer dan 101 historische kaarten, plannen, militaire luchtfoto's en een beklemmende 'stippenkaart' over elkaar heen te leggen, legt Kocken de onzichtbare tijdlagen van de stad bloot. Dit werk is opgebouwd uit 114 kaarten en luchtfoto's die gedurende de gehele oorlog zijn gemaakt. Denk aan Duitse militaire kaarten, geallieerde kaarten, kaarten van het verzet, kaarten waarop de Joodse bevolking in kaart werd gebracht, en een Amerikaanse *target map* uit 1943 waarop de toen 'Noord-Duitse' stad Amsterdam gebombardeerd moest worden. De kaart laat de 'gruwelijke mechaniek' van de bezetting

NDSM Plein NDSM

We nemen de pont naar de NDSM. Meteen schudden we de achterhaalde 'arrogante' centrale-stad-gedachte van ons af: inmiddels wonen er meer dan 100.000 Amsterdammers ten noorden van het IJ. We starten onze fysieke wandeling op dit NDSM-terrein dat, tegen de oprukkende woningbouw verdrukking in, nog steeds fungeert als een gedoogde vrijhaven voor eigenzinnige kunst en cultuur. Het uitgestrekte, winderige terrein van de NDSM-werf, tegenwoordig een

zien, maar maakt ook in één oogopslag duidelijk waarom Noord tijdens de Tweede Wereldoorlog zo'n belangrijk doelwit was voor geallieerde bombardementen: de concentratie van zware industrie. Als we verder kijken dan alleen de statische geschiedenis, zien we hoe het verleden van de stad verweven

Depictions of Amsterdam 1940-1945, Gert Jan Kocken

Handwritten graffiti in white paint, possibly reading "KID" or "KIDZ", located within the pink circle.

© 2000